

Соттардың қызметін ұйымдастыруының құқықтық жағынан қамтамасыз етудің кейбір мәселелері

А.У. Усенбаева

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инженеринг университеті Қазақстан, Ақтау қ.

Аннотация. Бұл мақалада сот жүйесі ұйымының құқықтық аспектілері қарастырылады.

Қазіргі кезде сот билігі барлық қажетті белгілерге ие және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, қоғамдағы әлеуметтік шиеленістерді қолданыстағы заңдардың шегінде шешуді қамтамасыз ете отырып, оларды болдырмауға қабілетті күш болып табылады. Құқықтық мемлекетті қалыптастыру сот өндірісін одан әрі демократияландыруды, судьяларды қандай да бір қысымнан және олардың қызметіне араласудан қорғауды көздейді. Олар тек заңға бағынады. Алайда, судьялардың өз қызметіне араласпау презумпциясын пайдалана отырып, түрлі деңгейдегі құқықбұзушылықтарды бөгетсіз жасауына, яғни сот әділетсіздігіне жол беруге болмайды. Судьялардың заңды жауапкершілігінің кейбір аспектілерін қарастырып өтейік.

Бүгінгі күні сот билігі Қазақстан Республикасының мемлекеттік билігінің дербес тармағы ретінде қалыптасты деп сеніммен айтуға болады. Соңғы жылдары сот билігінің органдарында көптеген тиімді қайта құрулар мен реформалар жүргізілді, олар қарқынды дамып келе жатқан қоғамдық қатынастарға жауап береді[1].

Бұл ретте, «заңдар табиғатқа және үкімет белгілеген принциптерге сәйкес келуі керек, елдің физикалық қасиеттеріне: оның климатына, халықтарының өмір сүру образына, мемлекет құрылысының жол беретін бостандықтар деңгейіне, сауда-сатыққа, құқықтарға, дәстүрлерге сәйкес келуі керек екендігін» ескеру қажет. Осы мәселе бойынша, экономиканың даму, халықтың құқықты ұғыну деңгейін, соттардың қызметін ұйымдастырушылық-құқықтық жағынан қамтамасыз ету мәселелерінің ерекше орнының қайда екенін ескере отырып, сот жүйесін жетілдіру кезең-кезеңмен жүретін процесс болып табылады.

Соттардың қызметін қамтамасыз етуді ұйымдастыру ретінде соттардың қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті жағдайлар жасау, оларды кадрлық, қаржылық, материалдық-техникалық және өзге де ресурстармен қамтамасыз ету ұғынылады. Мемлекеттің кез келген органының қызметі сияқты сот органдарының қалыпты жұмысын қамтамасыз ету міндеті осындай қызметтің негіздерін басшылыққа алатын негізгі идеяларда көрінетін белгілі бір қағидаттардан жасалады. Соттардың қызметін қамтамасыз етуді ұйымдастыру қағидаттары. Бірінші кезекте заңдылық қағидаты сияқты негізгі қағидатты, яғни соттардың қызметін қамтамасыз етуді ұйымдастыруды ҚР заңнамасында белгіленген шеңберде және тәртіпте қатаң жүзеге асыруда атап өту қажет. Сондай-ақ барлық соттар мен судьялар үшін ортақ және біртұтас Конституцияда, сот жүйесі туралы конституциялық заңда, іс жүргізу және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген сот төрелігі қағидаттары басшылыққа алынуға тиіс. Р.А. Белленков мынадай 3 қағидатты бөліп көрсетеді:

1) соттардың кадрлық, қаржылық және өзге ресурстарда мұқтаждықтарын толық қанағаттандыру;

2) соттардың сот төрелігін жүзеге асыру кезінде араласпау және судьялардың тәуелсіздігі қағидаттарын қатаң сақтау;

3) соттардың қызметін ұйымдық қамтамасыз етуді жүзеге асыратын органдар нақты істі қарау кезінде соттарға қандай да бір нұсқаулар беруге құқығы жоқ, ал соттар, егер олар берілсе, осы нұсқаларды орындауға міндетті емес (әрі құқығы жоқ).

Осы тұрғыдан келгенде қазіргі таңдағы сот билігі саласы күрделі реформалармен толығып, түлеп-түрленуде. Өзіндік жаңа сипат пен сапаға ие болып отыр.

Соңғы кездері Қазақстан Республикасында билікті бөлу процесінің біршама жақсы жолға қойылғаны айқындалып келеді. Сол себепті биліктің үш тармағының өзара үйлесімді жұмыс істеуін үйлестіру саясаты біршама жақсы жетістіктермен көрініс тапты. Соның бір айғағы ретінде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты жанындағы Сот әкімшілігі жөніндегі Комитетінің құрылуын айтуға болады. Бұл жетістіктің ерекшелігі сол судья тәуелсіздігінің әлеуметтік-экономикалық кепілінің сақшысы болуында. Әрине, бұдан судья тәуелсіздігінің басқа да кепілдіктері маңызға ие болмайды деген түсінік қалыптаспауы керек, керісінше олар бірін-бірі толықтырып, біте қайнасып жатқан құбылыс деп бағалағанымыз абзал.

Тәуелсіз, дана халық судьялары ретінде ерте заманда билер жүзеге асыратын сот төрелігі сол дәуірде осындай қатаң талаптарға жауап беретін. Билер соты өзінің пайда болу құрылысы мен нысаны бойынша демократиялық түрде болып, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлермен қалыптасқан қоғамның сол кездегі әлеуметтік-саяси құрылысына толығымен жауап беретін. Билер сотының қызметін қамтамасыз етудің регламенттелген және егжей-тегжейленген ұйымдастырушылық-құқықтық негізі болма-са да, сот құрылысының нақ осындай нысанының пайда болуына сол уақыттағы қазақ қоғамының рулық құрылысы – көшпелі шаруашылық септігін тигізді. Билер сотының қызметін ұйымдастырушылық-құқықтық жағынан қамтамасыз ету мәселесі неғұрлым тереңдетілген және арнайы зерттеулерді талап ететініне қарамастан, біз қазақтың мемлекет болып қалыптасуында, сот билігінің қалыптасуы мен жалпы адамзаттық құндылықтардың дамуында билер сотының тарихи рөлін мойындауымыз қажет [2].

Көптеген ғалымдар қазіргі уақытта билер институтын оң жағынан бағалайды, осы институтты қайта қалпына келтіруге қатысты біршама скептиктердің бар екеніне қарамастан, олардың кейбіреуі тіпті оның қандай болсын нысанда қайта пайда болуын жақтайды. Осындай пікірлердің жиынтығына қарамастан, «билердің сот төрелігі халықтың тарихи естелігінде жұлдыздың жарығы болып қана қоймай, сонымен қатар қазақ мемлекетіндегі сот ұйымдарын демократияландыру саясатындағы құнды бағдар болуға ұмтылады». Ресейге қосылғаннан кейінгі кезең Қазақстан сот жүйесі дамуының келесі

кезеңі болып табылады, ол жұмыс істейтін екі қосарласқан сот жүйелерімен ұсынылған: 1) Ресей империясы заңдарының негізінде әрекет еткен патшалық мемлекеттік сот мекемелері, олар қазақтардың аса маңызды қылмыстық істерін және түрлі халықтың арасында туындайтын істерді қарайтын; 2) ұлттық соттар – билер соты, олар қазақтардың кішігірім қылмыстық және азаматтық істерін шариат (мұсылман құқығы) пен адат (әдеттегі құқық) нормаларының негізінде қарайтын. Осы кезеңде Сібір қырғыздарының жарғысын қабылдау самодержавиенің алғашқы ірі актісі болды, ол іс жүзінде хан билігінің күшін жойып, билікті патша әкімшілігіне берді. 1864 жылғы сот реформасы, патшаның «Сот жарғысы» бекітіліп, Қазақстанның сот жүйесін өзгертуге алып келді [3].

Реформаның оң сәті сот өндірісіне буржуазиялық-демократиялық қағидаттардың: соттың әкімшіліктен тәуелсіз болуының және судьялар тұрақтылығының, сотта алқа билердің қатысуының және бітімгершілік соттардың сайланып құрылуының, сот процесінің жариялылығының, сот алдында тараптардың теңдігінің, айыпталушының қорғануға құқығының енгізілуі болып табылды [4].

1995 жылғы 30 тамыздағы республикалық референдумда тәуелсіз Қазақстанның тарихындағы екінші Конституцияның қабылдануына байланысты соттарды ұйымдастыру және оның қызметін құқықтық реттеудегі жаңа кезең басталды. Конституция төрелік соттар мен Конституциялық Сотты таратып, заңмен құрылатын Жоғарғы Сот пен жергілікті соттарды енгізетін бірыңғай сот жүйесіне оралды. Бұл ретте, сот жүйесі Конституциямен және Конституциялық заңмен анықталды. Жаңа Конституцияның қабылдануы соттар туралы заңнаманың одан әрі жетілдірілуіне алып келді. Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 4 желтоқсандағы заң күші бар Жарлығына сәйкес, халық заседательдері институты жойылды. Қазақстанда сот төрелігі, тұрақты негізде жұмыс істейтін, тек кәсіби судьялармен жүзеге асырыла бастады. Президенттің 1995 жылы 20 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасындағы соттар және судьялардың мәртебесі туралы» конституциялық заң күші бар Жарлығы шықты. Осы жарлық конституциялық нормаларды бекітетін және дамытатын жалпы мәселелермен қатар принципті тұрғыда жаңа сәттерді қамтыды. Бұл сот жүйесін реформалаумен байланысты барлық негізгі мәселелерді

реттейтін алғашқы кешенді акт болды және Қазақстанда дербес билік тармағы ретінде сот билігінің одан әрі қалыптасуы мен нығаюы үшін үлкен маңызы болды. Осы Жарлық судьялардың тәуелсіздігі принципін бекітті, бұл судьялардың тұрақтылығы және қол сұғылмайтындығы, сотты құрметтемегені үшін жауапкершілік секілді нормаларды бекітуді қамтамасыз етті. Жаңадан құрылған органға Әділет министрлігінен және оның аумақтық құрылымдарынан облыстық, аудандық және оларға теңестірілген соттардың қызметтерін материалдық-техникалық және өзге де қамтамасыз ету, сондай-ақ атқарушы құжаттарды дер кезінде орындауды қамтамасыз ететін функциялар мен өкілеттіктер берілді. Осы кадам сот жүйесінің тәуелсіздігін шынайы түрде күшейтуге, сот-құқықтық реформаның қарқынын жылдамдатуға бағытталды. Комитет және оның облыстардағы, Астана және Судьялардың ауыспаушылығы, олардың тәуелсіздігінің кепілі, оларға қол сұқпаушылық, судьялардың негізгі міндеттері, судья қызметінің басқа қызметпен сыйыспайтындығы, судьялыққа кандидаттарға қойылатын талаптар, оларды іріктеу тәртібі, судьяларға өкілеттіктер беру тәртібі, судья өкілеттіктерін тоқтата тұру және тоқтату, соның ішінде орнынан түсу негіздемесі мен тәртібі, судьяларды тәртіптік жауапкершілікке тартудың негіздері мен тәртібі, тәртіптік жазалардың түрлері, бекітілген, судьяларды материалдық және әлеуметтік жағынан қамтамасыз ету, соттардың қызметін ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз ету мәселелері регламенттелген. Конституциялық заңда аудандық, облыстық және оларға теңестірілген соттарды, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотын құру тәртібі, құрамы, құрылымы, өкілеттіктері, олардың қызметін ұйымдастыру мәселелері реттелген [5].

Жоғарғы Сот Аппараты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қызметін ұйымдастыруды және материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз етуді, сондай-ақ сот статистикасын жүргізуін жүзеге асырады. Облыстық

соттарда таратылған президиумдардың орнына қадағалау алқасы және облыстық соттың жалпы отырысы түріндегі жаңа орган құрылды, оған ұйымдастыру-бақылау сипатындағы өкілеттіктер берілген. Сот жүйесін реформалаудың осы кезеңі үлкен рөл атқарады. Сондықтан заңды қатаң сақтау, әділ материалдық және моральдық марапаттау, кәсіби қызметті жан-жақты қамтамасыз ету, сот жүйесінің лауазымды тұлғаларының әлеуметтік және құқықтық кепілдігін жетілдіру Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Аппараты қызметінің маңызды басымдықтары болып табылады, ол Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының қызметін ұйымдастырады және әдістемелік басшылық жасауды жүзеге асырады. Сондықтан, қазіргі жағдайда өз қызметін ұйымдастырушылық-құқықтық жағынан қамтамасыз ету, жаңа сапаға жетудің оңтайлы жолдарын іздестіру мен негіздеу Жоғарғы Соттың өз функцияларын іске асыруы үшін өте маңызды. Осы бағыттағы жұмыстар болашақта да жалғаса беретін болады, ол сот төрелігін жүзеге асыру сапасына, біздің еліміздің құқықтық және экономикалық негізін дамытуға оң әсерін тигізетін болады.

Әдебиеттер

1. Нарикбаев М.С. Казахстан: судебно-правовая реформа и дальнейшие пути ее совершенствования. В сб.: Проблемы реализации судебно-правовой реформы в постсоветских государствах: опыт и суждения. – Астана, 1998.
2. Зиманов С.З. Казахский суд биев в памяти поколений. – Юрист. №1, 2008. – С.32.
3. Алимханов Т. Роль биев в жизни Великой степи. – Заңгер №10, 2006. – С.45.
4. Раззак Н. Правовые основы организации и деятельности областных судов Казахстана в дореволюционный и советский периоды // Правовая реформа в Казахстане. – 2006. – №2. – С. 23-28.
5. Толеугалиев С. Для обеспечения эффективной деятельности судов // Заңгер. – 2007. – №10. – С.26.

А.У. Усенбаева

В данной статье рассматриваются правовые аспекты организации судебной системы.

A.U. Usenbayev

In this article legal aspects of the organization of judicial system are considered.